

ПОЛЬСЬКІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ КОРОСТЕНСЬКОГО ОКРУГУ В 20 – 30 РР. XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються особливості функціонування польських шкіл Коростенського округу.

В Україні польська національна меншина – одна з найчисленніших. Історія розвитку польського шкільництва на Волині є невід'ємною частиною історії педагогіки України та освіти етнонаціональних меншин. Окремі аспекти її становлення та розвитку були об'єктом досліджень ряду науковців, серед яких І. Балуба, О. Бистрицька, Л. Єршова, В. Надольська, Н. Сейко та інші. Ми намагаємося визначити умови та проаналізувати динаміку розвитку польських освітніх закладів Коростенського округу в 20 – 30 рр.

Революційні змагання 1917 – 1920 рр. сприяли процесу національного самоусвідомлення і формуванню вимог щодо задоволення культурних потреб населення. В першу чергу це стосувалося можливості вільного використання та вивчення рідної мови. Національні мови мали бути засобом пропаганди, а врахування місцевих або національних особливостей у цій пропаганді визначало форму національної політики в культурній сфері діяльності держави.

Політосвітня робота серед польського населення за своїм змістом, методами й формами не відокремлювалася від тієї, яка проводилася у масштабі всієї країни. Як наголошувалося на нараді районних польських уповноважених, що відбулася в Києві 28 листопада 1925 року, це "була не робота польська, а робота радянська на польській мові" [1: 154]. Перші розпорядження робітничо-селянського уряду УСРР щодо розвитку шкільництва були дуже загальними і мали переважно декларативний характер.

У наказі народного секретаря освіти Української радянської республіки В. Затонського від 15 лютого 1918 р. "Про відкриття на Україні шкіл всіх національностей" зазначалося, що в Українській республіці "всі національності мають однакові права. Державна мова касується, кожен має право користуватися тією мовою, яка йому миліша" [2: 63]. У декларації тимчасового робітничо-селянського уряду України "Про завдання радянської влади в галузі освіти" від 26 січня 1919 року проголошувалося, що "мова використання в школах буде залежати від волі місцевого робітничо-селянського населення" [2: 73]. У "Кодексі законів про народну освіту УСРР", затвердженому 1 листопада 1922 року, погляди більшовиків на освітню справу були систематизовані і зіставлені з основними завданнями політичного та державного будівництва [3: 5]. Народний комісаріат освіти та його місцеві органи забезпечували виховання та навчання рідною мовою населення всіх націй і національних меншин. У навчально-виховних закладах мова викладання визначалася Народним Комісаріатом освіти з урахуванням волі місцевих рад. Зміст навчально-виховного процесу мав бути проникнутий духом пролетарського інтернаціоналізму. Цим самим проголошувався курс на забезпечення єдності й організаційне злиття справи освіти всіх націй і національних меншин України, де мова викладання розглядалася лише як окремий національний елемент загальної інтернаціональної ідеї.

Попри заборони польських та інших національних шкіл за часів самодержавства, радянська влада виявила значну кількість освічених поляків. Період революційних змагань зумовив масовий виїзд поляків до історичної батьківщини, що було однією з причин занепаду польського шкільництва на Волині, оскільки емігрувала велика кількість учителів. Крім того, військові дії, економічна розруха і політична нестабільність цього періоду також підсилювали деструктивний вплив на стан освіти польської національної меншини. Процес занепаду польських освітніх закладів тривав і в перші роки радянської влади. Про це свідчить стрімке зниження їх чисельності, яке проходило на тлі не менш швидкого скорочення шкільної мережі по Україні в цілому. Так, у 1922 році частина польськомовних шкіл становила 0,8 % від загальної їх кількості, а в 1923 р – 0,6 %. У 1922 році в Україні нараховувалося близько 20 тисяч польських шкіл, а в 1923 році – 17 тисяч [4: 449]. Окрім загальної нестабільності, властивої цьому періоду розвитку країни, існували й інші фактори впливу на стан освіти національних меншин, як, наприклад, деструктивна діяльність місцевих органів народної освіти, які не просто байдуже ставилися до польських шкіл, а й виступали ініціаторами їх закриття.

За даними Народного комісаріату освіти УСРР, 1924 рік вважався роком виходу національного шкільництва з освітньої кризи [5: 14]. Цьому сприяло закінчення формування органів управління справами національних меншин, вихід ряду постанов: "Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ" від 27 березня 1923 року, "Про заходи забезпечення рівноправності мов і допомоги розвитку української мови" від 1 червня 1923 року, "Про проведення загального навчання" від 30 липня 1924 року, "Про шкільну мережу загального навчання" від 25 листопада 1924 року, які сприяли впорядкуванню стану справ у цій галузі, впровадженню фінансування навчальних закладів [6: 49].

До першого січня 1924 року в республіці діяло 232 польські школи і 15 дитячих будинків, де виховувалося 11700 дітей [7: 94]. На Волині ж нараховувалося 66 польських шкіл, що становило 5 % від загальної кількості шкіл регіону. В 1927 році польські школи Волині-Житомирщини охоплювали 6973 учні, що складало 12,9 % від загального їх числа. За кількістю польські школи області (58) поступалися лише українським (354), німецьким у цей час нараховувалося 56, єврейським – 21, російським – 10, чеським – 3 [8: 108].

Коростенський округ після останнього територіального розподілу Волині (1925 р.) включав 11 адміністративних районів: Олевський, Словечанський, Овруцький, Базарський, Народицький, Лугинський, Ушомирський, Смільчинський, Городницький, Малинський та Баранівський. Загальна кількість населення округу становила 496473 людини, з них 41932 проживало в містах, що становило 8,4 %, і 454541 – у сільській місцевості, тобто

91,6 % [9: 202]. Заданими на 20 березня 1926 р., польське населення нараховувало 40708 чоловік, що, відповідно, складало 8,69 % від загальної кількості населення округу, а українці – 75,5%, євреї – 7,8 % і найменше чехи – 0,37 % [10: 18]. З 1924 до 1930 року кількість польських шкіл у Коростенській окрузі зростає з 17 до 50, що може свідчити про появу позитивних тенденцій у розвитку польської освіти [11: 10]. Крім того, є й інші дані, за якими кількість польських шкіл у 1926 році в окрузі досягала 80 [12: 29]. Збільшувалась і кількість учнів у польських школах Коростенського округу. Якщо в 1924 – 1925 навчальному році у польських освітніх закладах нараховувалося 1007 учнів, то в 1929 – 1930 – 2280. Серед учнів найбільш чисельною була вікова категорія від 8 до 11 років, що становило 46 % від загальної кількості дітей округу, охоплених навчанням. Учні віком від 8 до 14 років – 37,3 %, а від 12 до 14 – 24,8 % [13: 57 зв]. За соціальними ознаками учнів поділяли на дітей середняків, членів комітетів незможних селян і так званої "неорганізованої бідноти." У цей період дівчата польських шкіл становили 33 % від загальної кількості учнів, що свідчить про помітні зміни у соціальному статусі волинського жіноцтва, оскільки у кінці XIX століття в національних початкових школах Волині навчалось лише 16,4 % дівчаток [14: 148].

Нестабільність мережі польських шкіл, відсутність постійних каналів збору статистичних даних, проведення цієї роботи різними відомствами (ЦСУ, НКО, ЦКНМ) стали причинами багатьох розбіжностей у підрахунках кількості шкіл, учителів та учнів у них. Основна частина польського населення – сільські жителі, тому більшість шкіл існували в сільській місцевості. Переважно це були початкові школи, розраховані на три або чотири роки навчання. У звіті Коростенської окружної інспектури народної освіти про роботу середнаціональних меншин за 1926 – 1927 роки зазначалося, що в окрузі мережа польських освітніх закладів включала: одну семирічну, двічотирирічні, п'ятнадцять трирічних, чотирнадцять дворічних, три однорічні школи [15: 58]. Характерною рисою польських навчальних закладів була їх малокомплектність, що пояснювалася переважанням хутірської системи розселення поляків. У цих школах, як стверджують архівні матеріали, працювало по одному вчителю. Охоплення ж польських дітей школами другого концентру (семирічками) було незначним. Так, за результатами обстеження в 1931 – 1932 роках Ємільчинського та Новоград-Волинського районів було виявлено, що у кожному з них було по одній семирічці [16: 62]. Ці заклади створювалися переважно в містах або районних центрах, поза межами проживання основної маси польського населення. Так, у селі Суслах польської комуни "Серп" діти, закінчивши польську чотирирічну школу, відвідували українську семирічку в Новоград-Волинському районі. Утримувати ці школи Народному комісаріату освіти було складно, бо виникала потреба в приміщеннях під інтернати, потрібно було також забезпечувати дітей харчуванням, одягом, на що не завжди вистачало коштів. Тому дуже часто, закінчивши польську 4-річну школу, діти вже не продовжували навчання.

Певні проблеми виникали у зв'язку з утворенням польських шкіл у багатонаціональних населених пунктах. У постанові Політбюро КП(б)У, прийнятій у 1923 році, вказувалося на необхідність використання в школах національних меншин рідної мови в тих районах, де вони живуть компактними масами [17: 5]. Поляки відмовлялися посилати своїх дітей до українських шкіл, бажаючи навчати їх саме рідною мовою. Відсутність польських шкіл, як і в царські часи, сприяла поширенню небажаного для будь-якого уряду нелегального навчання. Вихід було знайдено в створенні так званих змішаних шкіл, у яких організовувалися різні "національні класи". Викладання в них здійснювалося мовами відповідних етносів. Відомо, що у 1925 – 1926 роках нараховувалося 98 українсько-польських шкіл першого концентру, а в 1928 – 1929 роках їх кількість зменшилася до 54 [18: 177]. Як бачимо, статистика свідчить про нестабільність існування таких шкіл і постійне зменшення їх кількості.

Категоричні вимоги польського населення щодо відкриття національних шкіл і переведення їх на утримання місцевих бюджетів призвело до того, що значна частина польських навчальних закладів відкривалися на кошти зацікавленого в них населення. Тому більшість польських шкіл розміщувалась у звичайних селянських хатах або господарських будівлях. Архівні документи засвідчують, що в 1926 – 1927 роках лише 18 польських шкіл Коростенського округу мали власні приміщення, 17 шкіл орендували будинки у приватних осіб; 3 школи розташовувались у новоспоруджених будівлях; 7 шкіл працювали у дві зміни [19: 57 зв]. Не вистачало шкільних приміщень, підручників, методичних посібників, наочного приладдя. Так, у річному звіті Коростенської окружної інспектури, надісланому до Ради національних меншостей, зазначалося: "Характеризуючи стан культурно-освітніх установ нацмену, треба зазначити, що матеріальна база таких у більшості недостатня. Багато приміщень не відповідає вимогам... Стан будинків нацменшкіл, переважно польських, німецьких, значною мірою незадовільний. Частина шкільних помешкань (власні) за кубатурою не відповідає своєму призначенню. Є випадки, що не тільки дворічки містяться в одній кімнаті, а навіть три- та чотирирічки..." [20: 106].

Однією з причин, яка перешкоджала розвитку польських шкіл, було їх недостатнє забезпечення педагогічними кадрами. Очевидно, що розгортання мережі польських шкіл залежало від складу та кваліфікації вчителів. У 1926 – 1927 роках НКО УСРР зазначав, що для повного охоплення дітей поляків національною школою необхідно створити додатково ще 541 комплект (за умови 40 учнів у ньому) [21: 3]. Необхідною також була щонайменше така ж кількість учителів.

Архівні дані засвідчують, що з 1927 року кількість учителів у Коростенському окрузі стала поступово збільшуватися. Якщо в 1926 – 1927 роках нараховувалося 43 вчителі, то в 1929 – 1930 роках кількість педагогічних працівників зростає до 74 [22: 10]. Проте проблема забезпечення польських шкіл кадрами все одно не втрачала своєї актуальності. Наприклад, у 1932 році в Ємільчинському районі не вистачало семи вчителів для польських шкіл.

Суттєвим недоліком шкільної освітньої ланки був низький освітній рівень працівників шкіл. Зокрема, в 1924 – 1925 рр. 40 % учителів у польських школах мали тільки початкову освіту, а фахівці зі спеціальною освітою

становили лише 15 % [23: 531]. Таке становище вимагало створення мережі середніх педагогічних та вищих навчальних закладів. Крім польських вищих педагогічних курсів ім. Ф.Кона і Мархлевського педагогічного технікуму активно створювались і робітничі факультети (так звані робфаки). Так, у середині 30 років ХХ століття в м. Житомирі існував польський педагогічний робітничий факультет, покликаний забезпечити впровадження принципу наступності в організації системи національної освіти в регіоні та зняти гостроту проблеми кадрового забезпечення польських початкових освітніх закладів [24: 45]. Крім того, здійснювалося переведення польських вчителів з українських та російських шкіл до польських, створювалися спеціальні посади помічників учителя, на які брали поляків без педагогічної освіти. Організовувалися також всеукраїнські, окружні і районні курси з перепідготовки вчителів терміном навчання від одного до трьох місяців, головною метою яких було, перш за все, підвищення політичного рівня курсантів, наближення їх до комуністичної партії, а вже потім – озброєння необхідним мінімумом педагогічних навичок освіти.

У контексті цієї проблеми варто звернути увагу на те, що наявність педкурсів національного спрямування не означала, що всі їх слухачі належали до відповідної національності. Крім того, на деяких педагогічних курсах, які готували вчителів для обслуговування населення певної національної меншини, зокрема польської, представники цієї етнічної групи не тільки не були домінуючою більшістю, але й нерідко становили меншість. У плані польської секції Коростенської окружної інспектури народної освіти 1925 – 1926 навчальний рік зверталась увага " на необхідність вжити заходів щодо залучення кандидатів на педкурси та робфаки" [25: 11]. Відомо, що за літній період 1928 – 1929 навчального року курси перепідготовки в Коростенському окрузі пройшли тільки вісім польських учителів.

Руйнівний вплив на розвиток освітніх і науково-дослідних установ та їх кадрове забезпечення здійснював пріоритет класово-ідеологічних чинників у доборі кадрів, посиленні вимог до їх соціального походження та членства в партії. Питання кадрів в аспекті національної проблеми, як зазначав нарком освіти М. Скрипник, означало " питання остаточного розв'язання того, хто керуватиме національно-культурним розвитком ..., чи керуватиме стара інтелігенція, чи керуватимуть нові сили" [26: 192]. Упродовж 20 – 30 років занепокоєння центральних органів влади викликала політична ненадійність польських вчителів. У політичній характеристиці польського вчителів особливо відзначалася його пасивність у громадській роботі, ідеологічна невідповідність принципам нової школи, незначна кількість членів КП(б)У та ЛКСМУ серед учителів-поляків. Відомо, що в цей період серед педагогічного складу польських учителів Коростенського округу 85 % педагогів були позапартійними [27: 12].

Радянський уряд був занепокоєний надто повільними темпами перевиховування дітей у дусі класово-інтернаціональної ідеології – важливої складової процесу радянзації польського населення. Стан піонерського руху серед поляків також характеризувався як незадовільний. Аналіз архівних матеріалів дав змогу виділити характерні риси розвитку цієї дитячої організації в польській школі. Поширення піонерського руху серед польського населення відбувалося головним чином у містах та районних центрах, а в селах кількість піонерських загонів була надзвичайно малою. Так, із 192 учнів Кривотинської семирічної польської трудової школи Смільчинського району на Коростенщині у 1928 – 1929 навчальному році у лавах піонерської організації перебувала лише 21 особа. Радянські органи влади вважали наслідки ідеологічної роботи цього шкільного осередку ЛКСМ недостатніми. Крім того, спостерігався сильний ідеологічний вплив на дітей двох релігійних гуртків, у яких перебувало сорок сім учнів [28: 2]. Існування піонерських загонів було нестабільним. Створені за вказівкою вищих партійних та державних органів, вони відразу ж розпадалися під тиском релігійних і національних традицій.

Навчальний процес втрачав у школах свою ідеологічну ефективність через постійний брак навчальної літератури. У 1925 – 1926 роках забезпеченість польських шкіл першого концентру підручниками становила 30 %, в 1927 – 1928 роках – 35 %, а в 1929 – 1930 роках – 50 % [29: 10]. В інформаційних повідомленнях Коростенської окружної інспектури народної освіти неодноразово зверталась увага на своєчасне надсилання підручників для національних меншин, зокрема у польські школи. Передбачалось у 1926 році надіслати до Малинського, Смільчинського, Олевського та інших районів по 16 книг Масленнікова "Задачник", Яворського "Коротка історія України", по 4 книги Михайлівського "Курс політичної економії," по книзі Цінгера "Природознавство", Бернашевського "Живий рахунок", Тельтманова "Перша книга для читання" [30: 2, 14, 38]. У 1927 році для обслуговування інтересів дорослого населення в м. Коростені при профспілковому клубі було відкрито публічну бібліотеку, або, як тоді говорили, бібліотеку масового характеру [31: 26]. Серед відвідувачів майже 3 % читачів були поляками. Важливим досягненням у бібліотечній справі стала організація дитячого відділу, який обслуговував учнів шкіл, що не мали укомплектованих шкільних бібліотек.

Зазначимо, що польські професійні освітні установи в окрузі були відсутні. Враховуючи те, що польське населення переважно займалося сільським господарством, надзвичайно гостро виявилася потреба в організації сільськогосподарських шкіл [31: 59]. Проте інспектура не вживала ніяких заходів щодо забезпечення польської національності професійними установами. Саме тому поляки продовжували навчання в українських професійних закладах або змушені були їхати до інших округ.

Авторитет тієї чи іншої національної школи визначався ставленням батьків до школи, яке, слід сказати, в різних національних групах мало певні відмінності. З цього приводу в матеріалах Коростенської окружної інспектури народної освіти, що були надіслані до Ради національних меншин Народного комісаріату освіти у березні 1930 року, зазначалося: "Поляки в своїй переважній більшості ставилися прихильно і зацікавлені в тому, щоб дітей посилати у польські школи та вчити їх на рідній мові, хоча значна частина батьків в поточному житті польської мови не вживає. Польські школи мають авторитет, коли оцінюються певні наслідки їх праці. Це за-

лежить від того, в яких матеріальних обставинах існують школи, а також від якісного складу вчителів" [31: 58 зв].

Освітня політика радянської влади щодо національних меншин, зокрема польської, практика її реалізації, як і будь-який суспільний процес, мала як досягнення, так і прорахунки. Проте успіхи розбудови національної освіти протягом 20-х років були незаперечними. Їх правомірно розглядати як реальний поступ українського національно-культурного відродження 20-х років у цілому та кожного народу зокрема. Поширення мережі культосвітніх установ, шкіл, середніх закладів, де ведеться навчання польською мовою, зростання кількості учнів, підвищення загальноосвітнього рівня польського населення створили враження позитивних зрушень у сфері культурно-освітнього життя польської меншини. Однак ці досягнення супроводжувалися нищенням польської культури, тісно пов'язаною з релігією, ліквідацією традиційних форм культурно-освітніх установ. Важливими проблемами розвитку польської освіти в регіоні залишалися: відсутність принципу наступності в системі освіти національних меншин, низька якість освіти, недостатня кількість власних педагогічних кадрів та навчальної літератури. Подальшого вивчення потребують, на нашу думку, проблеми навчального та методичного забезпечення польських шкіл, питання професійної підготовки вчителів та діяльності дошкільних польських установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20 – 30 ті рр.. ХХ ст.: Дис... канд. іст. наук. (07.00.01 – Історія України). – Київ, 1997. – 222 с.
2. Культурне будівництво в Українській РСР (1917 – 1927). Збірник документів і матеріалів. – К., 1979. – 667 с.
3. Кодекс законів о народном просвещении УССР. – Х., 1922. – 345 с.
4. Х з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 20 – 29 листопада 1927 р. Стенографічний звіт. – Х., 1928. – 619 с.
5. Войналович О.О. Історична та гуманістична обумовленість розвитку освіти національних меншин в Україні в 1917 – 1930 рр. ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Випуск 20 – 21. – Київ, 2002. – 663 с.
6. Загальне навчання в УСРР. Законодавчі та інструктивні матеріали. – Ч. 1. – Х., 1926. – 126 с.
7. Бистрицька О.Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917 – 1939 рр.: Дис... канд. іст. наук (07.00.01 – Історія України). – Харків, 1998. – 186 с.
8. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині – Житомирщині у ХІХ – перш. пол. ХХ ст. – Житомир, 2002. – 158 с.
9. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. Р-267. – Оп. 1. – Спр. 129. – 447 арк.
10. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 103. – 29 арк.
11. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 93. – 12 арк.
12. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 20. – 40 арк.
13. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 38. – 70 арк.
14. Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2002. – 307 с.
15. ДАЖО. – Ф. Р - 267. – Оп. 1. – Спр. 38. – 70 арк.
16. До історії міжнаціональних процесів на Україні. Док. № 43. Доповідна записка про стан запровадження закону про рівноправність мов серед населення національних меншостей України//Український історичний журнал. – 1993. – № 2. – 138 с.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 1660. – 64 арк.
18. Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20 – 30 ті рр.. ХХ ст.: Дис... канд. іст. наук. (07.00.01 – Історія України). – Київ, 1997. – 222 с.
19. ДАЖО. – Ф Р-267. – Оп. 1. – Спр. 38. – 70 с.
20. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 рр. ХХ століття). – К., 1995. – 211 с.
21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВО). – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 826. – 67 арк.
22. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 93. – 12 арк.
23. ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 829. – 564 арк.
24. ДАЖО. – Ф. Р- 2524. – Оп. 1. – Спр. 1. – 319 арк.
25. ДАЖО. – Ф. Р-267. – Оп. 1. – Спр. 17. – 65 арк.
26. Матеріали до доповіді народного комісара освіти УСРР М.О. Скрипника на Політбюро ЦК КП(б)У про стан трудових шкіл національних меншин. 18 травня 1928 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994. – 346 с.
27. ДАЖО. – Ф Р 267. – Оп. 1. – Спр. 93. – 12 арк.
28. ДАЖО. – Ф Р 267. – Оп. 1. – Спр. 224. – 114 арк.
29. ЦДАВО. – Ф. 413. – Спр. 367. – 82 арк.
30. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 29. – 99 арк.
31. ДАЖО. – Ф. Р- 267. – Оп. 1. – Спр. 38. – 70 арк.

Матеріал надійшов до редакції 7.02. 2005 р.

Можаровская И.Н. Польские учебные учреждения Коростенского округа в 20-30 гг. ХХ столетия.

В статье рассматриваются особенности функционирования польских школ Коростенского округа.

Mozharivska I.M. Polish educational establishments in 20-30s of the XXth century in Korosten district

In this article the author shows the peculiarities of polish schools in Korosten district.